

ՄԱՐԴԱԳԷԼ

(Շար. եւ վերջ)

Տոտոան յուլիսն է, երկնքից, ինչպէս ասուած են, կրակ է թափուած, Վարդավառի պատի երկուշաբթին է :

Գիշեր է, բայց էս գլխիցն է, ուշ երեկոյ է, կէս գիշեր դեռ չըկաց : Կովակերենց Յականը տանը չէր, նա գնացել էր իրանց հեռաւոր այդին ջրելու, ջրի հերթն այս գիշեր իրանցն էր :

Ջրեց, վերջացրեց Յականը ներքի այդին, պինդ փակեց առուի կաւառը (ջրամուտքը), եկաւ վերի այգին, ջուրը կապեց խալողի խոր թմբերի վրայ ու թողեց գնաց դէպի առն : Լեւելորդ համարեց նա այդուժ գիշեր անց կացնելը : լուսաբացին կը գար եւ այդին ջրած կը գանէր : Ընչի՞ ուրեմն քն ո՞ւր մնար . առաւել լաւ էր՝ իր ընտանիքի կողքին հանդիսա քնէր :

Յականը միայն չէր, նրա հետ էր իր հաւատարիմ անագին գամփուր . գայլից մեծ եւ ուժեղ մի շուն :

Մօտ էր Յականը գիւղի ակին, երբ աստղաճաճանճ երկնքի աղօա լուսի միջ նկատեց իր շան բարձրացրած գլուխը : Շունը գլուխը վեր քաշած՝ օդի մէջ, ինչպէս երեւում էր, հոտ հոտում էր, պարզ լուռւմ էր տնային դազանի քթածակերից ել ու մուտ անող յաճախակի շնչառութիւնը : Յականը սարսափեց, նրան ծանօթ էր իր շան հոտառութեան այդ եղանակը : անշուշտ մի բացատրիկ դէպք զգուժ էր շունը . որ բարակ ձայնով կողկոնձաց, երկու տուալի թաթիւրը դրեց տիրոջ կրծքին . աստմներով քաշեց նրա շուխայի փէշը եւ ինքն առաջ ընկաւ : Շունը վազում էր քամու նման :

Հաւատարիմ կենդանու՜ օրինակին հեռեւեց նրա տէրը : Որքան այժ եւ զօրութիւն ունէր իր սրունքներում . ի գործ դրեց : Քէպէտ շանը չըկարողացաւ հասնել : Բայց կարճ միջոցից արդէն գիւղն էր մտել : Աւ շատ լաւ էր արել : Գիւղի դեռ այս ափումն էր Յականը . որ ամէն կողմից աղմուկը բարձրացել էր . գիւղը իրարոցով էր դիպել . ամէն կտրից երեխաների լացը, կանանց սուր ճնճուցը, աղամարդկանց հարայհրոցն ականջ էին խլացնում :

— Օգնեցէ՛ք, ձե՛ղ զուրբան, հասէ՛ք... տարա՛ւ...

Կովակերենց տան կողմիցն էր լսում այս աղաղակը :

Այն կողմն էին վազում ամէն տանից մարդիկը՝ ձեռքերին թռնած հրացան, ատրճառակ, բահ, թիակ . ձեռնափայտ եւ տանը գտնուած ամենատեսակ ծեծելու եւ սպանելու սուր ու բաւի, տաք ու սա-

որ զործիքներս այն կողմն էին վազոււմ հաչելով , կողկոնձալով ու ոռ-
նալով գիւղական մեծ ու մանր շները :

— Կա՛յ գլխիս, ճիշտ արձակեց կովակերենց Օսկանն եւ շտապով հա-
նեց գրպանում ունեցած բակի դռան բանալին , ձեռքը աղնակով ներս
տարաւ , բացեց գուռը , կրնկի վրայ բաց թողեց ու քարէ սանդուխքի
աստիճանների շորսը մէկ արած՝ թռաւ կտուրը եւ գոռաց .

— Նանի ֆա՛ն , երեխէ՛ս . . .

— Արի , բալա ֆա՛ն , սուրբ Գէորգը մեզ խղճաց , լիստիս նո՛ր մեզ
քայխեց : փա՛ռք Աստծու , Աշոտ ողջ առողջ նշանածիդ գրկումն
է . աչքերին մատա՛ղ մեր գէլխեղդի (չան անուշն էր) . եթէ գէլխեղդը
չէր վրայ հասել , մեր տունը հիմի քանդուած կը լինէր . . .

Յակոնի մօր խօսքի շարունակութիւնը կտրուեց . գիւղի կէսն
այժմ նրանց կտրանն է հաւաքուած , իսկ միւս կէսը շներն հաչոցի ետե-
ւից վազում են գէպի գիւղի հիւսիսային կողմի ձորակը : Հրացանների
ձայներ է , որ ձորակի կողմից լսոււմ են :

— Էս գետինը մտնե՛մ , ա՛յ հարս , լհէբի մէջ լաւ փաթաթուի՛ , ծնկնե-
րդդ ողջ բաց են , փնթփնթաց Օսկանի մայրը եւ գետինն քարշ ընկած
վերմակի ծայրով ծածկեց հարաի սրունքնները՝ նրա հարսը — Օսկանի
կիներն երեխան գրկին վերմակի մէջ մի տեսակ կծկուած կուշ էր երկել
պատի տակ եւ հեկեկում :

— Ի՞նչ եղաւ , ի՞նչպէս է . Հեղնար նանի , հօ չի՞ կծել , արիւն հօ
չի՞ գալիս \ կարկտի պէս թափոււմ են իրար ետեւից ամբոխի հարցնե-
րը :

— Սաս , շշշ՛շ , սուս կայե՛ք . ձայնը բարձրացրեց գիւղական
տանուաէրը , թողէք ես մէկ մէկ հարցնեմ Հեղնար նանին , նանը կասի
ամէն ինչ տեղն ու տեղը , մենք էլ կը լսենք :

— Գոռգոռոցն ու շների հաչոցը հեռացաւ , խորհուրդ տուեց
ապիտակամօրուս գիւղական մի առաջուոր անձը , Հեղնար նանն էտե-
ղից չի փախչում . եկէք գեռ գնանք մօրդագէլի ետեւից :

— Մեր գնալն աւելորդ է , ֆահել կտրիճներն ու գիշերապա-
նեքը բոլորը գաղանի ետեւից վազեցին . ինչ որ կանեն նրանք կանեն ,
թող նանն եղելութիւնը մեզ պատմի՛ լսենք , հրամայեց տանուտէրը :

— Մինչեւ օրս Օսկանիս պէս աղամարդիկն էլ իմ ձէնս չեն
լսել , հիմի՞ պիտի քնթկալս վէր թողնեմ ու գիւղիս իշխանաւորների
առաջին լեզուաւորուեմ , բլբլացնեմ , մէկ էլ՝ քլխումս խելք մնացել է .
որ ամէն ինչ հատ հատ նազլ անեմ , փնթփնթաց պառաւ . Հեղնարը՝
արմնկով հրելով մօտի կանգնած երիտասարդին :

Արիտասարդը Հեղնար նանի խօսքերը պատմեց քաղմութեանը :

— Բան չըկայ , նանի՛ , դու մեր մայրն ես , պառաւ կնիկ ես , մա-
մանակին ֆահէլ հարսներն են , որ ամօթ ու պատկառանք յետ դրած՝

էնպէս ճշտւած ու դոգմագրուած են, որ խուզին էլ է լսուած մի՛ քաջութիւն ,
ասա՛, դու քիչ առա՛, մենք շատ գլխի կ'ընկնենք , սիրտ առեց պա-
ռաւին տանուաւորը :

— Կաղլ արա, նանի ջա՛ն, ես էլ եմ ուզում լսել , մէջ մտաւ Յա-
կանը :

Յականը չոքել էր պատի տակ եւ վերմակի տակից երեխային
չօչափում :

— Էլ ի՞նչ պատմեմ, սիրտ առաւ Կովակերենց Հեղինարը եւ ձայնը
բարձրացրեց. — մոռթը որ գետինն առաւ, հարստ տեղերը քցեց , ես ու
ինքը թեք ընկածք: Եւ շորահան չեղայ, պառկեցի Յականի տեղումը .
իմ տեղաշորը մնաց դատարկ : Հարստ մէնակ էր, Յականս բաղ ջրելուց
կըզար , ես անց կը կենայի իմ տեղը : Օրօրօցը հարսիս կողքին էր ,
Գիշերս մի քիչ տօթ էր , մոծակներն Աշոտիս քուն չէին տալիս , մէրն
ինչքան օրօրում էր, երեխէն ձէնը չէր կտրում : Աստծու սղորմութիւնն
էր, որ տօթ էր. — Ա՛յ հարսն, ասեցի, երեխին օրօրցից հանիր, մէջտեղ-
ներս թեք քցենք, ծիծդ դիր բերանը, կը ծծի, կը ծծի՝ քուն կը լինի :

Ոնց ասեցի , էնպէս էլ եղաւ , երեխի ձէնը կտրուեց , հարսին էլ
մշմոջը վեր ելաւ : Ինքս աչքերս խփել եմ, համա քունս չի տանում.
մոծակները հանգիստ չեն տալիս : Լա՛ւ էլ անում են Մէկ էլ՝ մի ծանր
բան լէէրի վրայից ինձ հուպ է տալիս , հէնց իմանա՛ տղամարդի
ստներ են : Կէս գիշերին աղամարդ տրտեղից պիտի լինէր , Յականս
եթէ դար, ձէն կըտար , կը զարթնացնէր : Միտքս սկսեց ցրիւ ընկնել.
վա՛յ ինձ , վա՛յ իմ հոգուն , աշխարհս փչացել է , շոռթիւնը շատա-
ցել է ասենք՝ ես իմ հարսին հինգ մատին պէս ճանաչում եմ, Մայրսմ
տատուածածնի պէս անարատ է, բայց Աստծու տուածից՝ տիրուհութիւ-
նով արեգակի ՚ման հուրհրատում է : Երեքը տեսնողի բերանի ջուրը
կերթայ , ադամորդու աչքը սուր , ինքն էլ աչքածակ կը լինի, օձ-
բուն ու ջահէլ կնիկ արմատի փորձանքն իր փէշիցը կպած կը լինի ,
սասանէն միշտ հակառակ է՝ կտուրը ցած , պատն աշուղաղ , եղաւ ,
եղաւ . . . . բայց չէ , էս միտքը չար , ջահէլ տղի արարք չէ . ջահէլը
կըզար գլխավերեւներիցս, կամ ոտնատակներիցս : Կանց կենար հարսիս
կողմը, իսկ սա ուրիշ շար մտքերի տէր չէ , սա կամ շուն է , կամ
դող : Գող է՝ որ կայ . լնէրը վրաներիցս յետ է քաշում :

Մէկ էլ՝ մի ծւոց , մի ծւոց, որ ահանջս ծակեց :

Աշոտս , երեխէն էր ծւացողը :

Շղրտոցի վրայ, ոնց որ իմ ու յարդեւոր հարսիս կողքերը մի մի
սուր խոնչալ ցլին, երկուսս էլ ճւացինք ու իրար հետ տեղերումս
ցլից նստեցինք :

— Օգնի՛ր , նանի ջա՛ն, դոռաց հարսս , օգնեցէք , մարդադէլն
երեխիս տանում է , հա՛նէ՛ք , ասաստէրներ , (աստուանասէր) օգնեցէք ,

ձէնն աշխարհքովը մին արեց Շուշանս : Մինք պաշէ՛մ ամօթխած Շուշանիս , հինգ տարուան պատկուած է ու ես նրա ձէնն տառջի անդամն եմ լսում :

— Նաղլդ արա , նանի՛ , կարճ ասա , շատ մի՛ ծռծռացնիլ , ընդհատեց այն կողմից Յականը :

— Ասում եմ է՛լի , չես տեսնո՞ւմ , պապանձուելու լեզուս բլբուլ եմ շինել , նեղացաւ պառաւը որդու նկատողութիւնից եւ շարունակեց կովմացնելով .

— Էն էի ասում , ո՛ր տեղ մնաց . շլկլում եմ , ամօթու գետինն եմ մտնում . եղածն էլ մոռացայ . . . Հո՛ւ , միտքս եկաւ . ես էլ հարսիս հետ հարայ կանչեցի , ձէնս երկինք հանեցի : Ի՛նչ կարող էինք երկու անշնորհք կնիկ արմատներ անել . ամէնս մի կողմից լնէրի ծէրերը պինդ բռնել ենք ու գոռում :

Հապա ի՛նչ անէինք . մի անագին դազան լնէքով երեխին աւախըն է առել ու զլուխը թախահարում : Աչքս առաւ , տեսայ որ լնէրի ճղուածն ընկել էր քաւթառ քօսու ատամի մէջը :

Հոգւով սրբով հասկացայ , որ մարդագէլ էր :

Գազանն աշխատում էր հանել ատամը , բայց չէր լինում : Ընթրը որ կտրեց , լնէրը խլեց մեր ձեռքից ու մէջը կոլուած երեխին՝ հօրգանն էլ հետը՝ ուզում էր քաշ տալ , տանել :

Ձինաւոր սուրբ Գէորգի զօրութիւնին մատա՛ղ , մտքումս մեր մեծ աթլորը մատաղ ասելս ու հասնիլը մէկ եղաւ :

— Ո՛վ հասաւ , Հեղնար նանի , սուրբ Գէորգը՞ , հարցրեց անուռնէրը :

— Ձէ՛ , ձեզ զուրբա՛ն , մեր գէլխեղդ շունը . պատասխանեց պառաւը : Շունն իրիկնէց Յականիս հետ գնացել էր բաղը . չը գիտեմ էն հլոպէին ո՞ր տեղից տուն ընկաւ ու ժամանակին վրայ հասաւ :

Յականը պատմեց շան հոտառութիւնն ու արարքը :

— Գէլխեղդը եթէ չը հասնէր , շարունակեց Հեղնար պառաւը , մենք հիմի առանց Աշոտիս ծնկներս ձեծում կը լինէինք : Մէկ էլ էն տեսանք , որ ծլուռնդ եկաւ ու քաւթառ քօսու շինքին նստեց ու ռոններն երկու կողմից դազանի աջ ու ձախ կողմերից քաշ արեց ու ատամները թաղեց մարդագիլի գլխամսի մէջ , Շունն հօ չէր . մի կտրիճ տղամարդ էր ձիու վրայ նստած : Գէլխեղդը դազանի գլուխը մինչեւ կէսը ռեխն էր առել ու մոռալով հուպ տալիս :

Շատ աշխատեց ջանաւարը վրայից ցած քցել շանը . ուզում էր զլուխը ծռել , կծոտել , բայց ոչ երեխին էր ձևոյց բաց թողում , ոչ էլ , ինչպէս երեւում էր , շլկնքն էր կարողանում ծռել : Ասում են , Աստծու հրամանով՝ մարդագիլի ու խոզի շլինքը փէտի պէս մնացած է , ոչ աջ է թեքւում , ոչ ձախ :

Մարդագէշը տեսաւ որ շունն իր վրայից պոկ չի գալիս, լէճքի մէջն էլ ատամն է թաղուած մնացել, իսկ ես ու հարսս պինդ կախ հնք ընկել լէճքից ու ճւճուամ' ճարր կտրեց, ախիս յետ բաց արեց, հրեա խին լէճքով բարձի վրայ վէր քցեց ու շանը գլխին նստացրած, կտրուեցով զէպի գեւղի գլխի ձորակը վազեց:

Ոնց որ տեսնում էք, խոնարհ ու յարգեւոր հարսս երեխին հետ լէճքի մէջ կուլուել է ու նստել. տուրը Գէորգն ամէնքիդ հարաւին հասնի՛, ոնց որ մեզ հասաւ:

— Հիմի գնանք, տեսնենք մեր աղեքն ի՞նչ արին, անօրինեց տանուաւէրը:

Գնալու կարիք չեղաւ, նոյն բոպէին կոժակներնց կտուրը լցուեց քաղմուկ իւնով: Բորենու ետեւից գնացողներն էին:

Տանուաւէրի հրամանով՝ երթատարողներից մէկն ահա ի՛նչ պատմեց.

Ծները ծականենց կողմից առաջ արած՝ քշում էին մարդագիւղին. ինչպէս երեւում է, շներէից ոչ մէկը ոչ մօտ էր գնում գաղանին, ոչ առաջն էր անցկենում. Օտեւից մօտենալուն էլ մարդագէշը շրջում էր ու բոլորին հեռու փախցնում:

Հէնց էն է. մենք հասուէ հաս եղանք ու սկսեցինք թռանքներս բռնել, մէկ էլ գաղանի շինքից մի ուրիշ գաղան ցած թռաւ ու խառնուեց շներին. Օտեւանի շունն էր: Իմաստուն էր, թէ ցած չէր եկել, գնդակախորով կը լինէր. յիստէն կրակ քաւթառ քօսու վրայ միանգամից տրաքեց:

— Յետոյ գիպա՛ւ. հարց տուեց տանուաւէրը:

— Տէրը մեռնի՛ թէ գիպաւ. առջեւներս կանգնե՛ց, որ գիպչեր, սատանի գէս աներեւոյթ եղաւ:

— Ամօ՛թ ձեր աղամարդու թիւնին:

— Ի՞նչ ես հրամանք անում. տանուաւէ՛ր, երկնքի թռչունն էլ նրա ետեւից չի հասնիլ, աքլորականչ չեղած՝ գաղանն իր շունչը կառնի Սեւ ջրի. կամ Այդր գեօլի դամշուտների մէջ:

Դժոխքի տակը գնա՛յ, մեղանում որ մաստաքը ցեխն ընկաւ. առաւը չը բռնեց (չը յաջողեց), ուրախ ուրախ խօսեցին մի քանիսը:

— Աւղիդ է, մեղանից խէր չը տարաւ, բայց մարդագէշը քաղցած մնացողը չի, մինչեւ դաշտի գիւղերից իր համար որո չը տանի, նա Սեւ ջրի տփը գնացողը չի, դատողութիւն տուեց Հեղնար նանը:

— Իսկ ձեր աչքովը տեսա՞ք գաղանին, հարցրեց տանուաւէրը:

— Տիրամեռն երեւա՞ց, որ տեսնէինք, մի սարի չափ շաւաք էր, աչքերնիւ առաւ ու հալածակուեց, ասաց մէկը:

— Ի՞նչ շուաք, ալք էր՝ (գիւ) որ կար, ոտները գեանքում. գլուխ չսերկեցում, պարզ տեսայ, ու թ ոտնանի էր:

— Ի՞նչ էք ասում, եղբա՛յր, թեւաւոր ուղտ էր երկու ուղտի մե

